

UDK 37(497.5)
Pregledni članak
Primljen 8. 5. 2010.
Prihvaćen za tisak 15. 3. 2011.

RONA BUŠLJETA

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, HR-10 000 Zagreb
rona.busljeta@googlemail.com

DIDAKTIČKO-METODIČKA ANALIZA ODOBRENIH GIMNAZIJSKIH UDŽBENIKA POVIJESTI ZA DRUGI RAZRED U ŠKOLSKOJ GODINI 2008/2009.

Znanstvenici koji se bave analizom udžbenika povijesti najčešće pozornost posvećuju sadržaju, a u drugi plan stavljaju didaktičko-metodičku opremljenost. Ipak, kritika u vezi s didaktičko-metodičkom opremljenošću udžbenika može se čuti od onih direktno uključenih u nastavni rad – od nastavnika, učenika pa i roditelja.

Pisanje udžbenika povijesti karakterizira niz čimbenika koji ga uvjetuju i ograničavaju više od bilo kojega drugoga historiografskoga rada. Dug je proces stvaranja, odobravanja te na kraju odabira udžbenika od nastavnika u školama. Pritom autori moraju voditi računa o zahtjevima mjerodavnoga ministarstva, točnije o propisanom Nastavnom planu i programu i Ispitnim katalozima, zatim o aktualnom Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu te na kraju o Udžbeničkom standardu. Nakon toga udžbenik mora dobiti pozitivnu ocjenu recenzenata te Povjerenstva za odobravanje udžbenika i tek je tada spreman za uporabu.

Za školsku godinu 2008/2009. odobrena su tri udžbenika povijesti u izdanju triju nakladničkih kuća. Tijekom njihove analize zapaženo je da sadržajno, uglavnom, slijede nastavni plan i program za gimnazije, dok se didaktičko-metodički znatno razlikuju. To se događa zato što su, unatoč Udžbeničkom standardu, autori prepušteni sami sebi u didaktičko-metodičkom kreiranju udžbenika, a inovativno osmišljen udžbenik jamči kvalitetniji rad nastavnika i učenika,

odnosno racionalnije i ekonomičnije samostalno učenje (upravo to kao jedan od najvažnijih zadataka suvremene nastave ističu didaktičari i metodičari).

Prikazom zakonske regulative, procesa stvaranja i odobravanja udžbenika, analizom njihove usklađenosti s dijelom Udžbeničkoga standarda, tj. usporednom raščlambom udžbenika povijesti za drugi razred gimnazije te na kraju službenim statističkim prikazom prihvaćenosti u školama, mogao bi se dobiti uvid u didaktičko-metodičke prednosti ili propuste svakoga od njih. Takva analiza trebala bi poslužiti kao poticaj za stvaranje didaktičko-metodičko kvalitetnijih udžbenika povijesti, odnosno za suvremeniju koncepciju nastave iz toga predmeta.

Ključne riječi: udžbenik, didaktika, metodika, autori udžbenika, Nastavni plan i program za gimnazije, Udžbenički standard

UVOD

“Udžbenik predstavlja jedno od najkritiziranih nastavnčkih sredstava, no nemoguće ga je potpuno zamijeniti jer predstavlja ne samo sredstvo za rad nego je i instrument komunikacije između nastavnika i učenika” (Richaudeau 1980: 31).

Kritičari udžbenika povijesti najčešće su usmjereni na sadržaj, a didaktičko-metodičku dimenziju stavljaju u drugi plan. Pritom mislim da se uglavnom raspravlja i piše o tom je li sadržaj udžbenika desno ili lijevo orijentiran ili je možda sporan. Svatko tko je dulje radio kao nastavnik povijesti vrlo je lako mogao uočiti mnogobrojne nedostatke udžbenika, kad je riječ o njihovu didaktičko-metodičkom oblikovanju. U tom kontekstu treba istaknuti da nastavnici, pa i učenici, nerijetko kritiziraju način iznošenja i opsega povijesnoga sadržaja, neprepoznatljivost funkcionalnih i odgojnih zadataka nastave, neuočljivost spoznajnih zadataka, nedovoljnu kreativnost u likovno-grafičkom oblikovanju, ali i to što se ne podupire otvorena nastava i nedovoljno je izražen interaktivni aspekt udžbenika. Načela koja definiraju udžbenik kao kvalitetan ili nekvalitetan, odnosno suvremen ili manje suvremen, treba potražiti u didaktici kao grani pedagogije koja se bavi teorijom nastave. Osim didaktike, o standardima za izradu kvalitetnoga udžbenika imaju što reći i metodike pojedinoga nastavnoga predmeta.

Kao što je već napomenuto, didaktičko-metodička analiza udžbenika povijesti, ali i udžbenika općenito, u Hrvatskoj je bila uglavnom zapostavljena. Prva nešto opsežnija djela koja se bave udžbeničkom problematikom, točnije didaktičko-metodičkim oblikovanjem, napisali su prije više od dvadeset go-

dina Vladimir Poljak (*Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*) i Josip Malić (*Koncepcija suvremenog udžbenika*). Vrlo je važno istaknuti da vrsta i način primjene didaktičko-metodičkih načela pri sastavljanju udžbenika do 2003. u Hrvatskoj nije bila standardizirana ni zakonski uređena, niti na bilo koji drugi način sistematizirana. Svojevrstu prekretnicu u standardiziranju i oblikovanja udžbenika općenito, pa tako i udžbenika povijesti, predstavlja Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu iz 2001. Na temelju toga dokumenta je 2003. posebno Vijeće za školske udžbenike sastavilo Udžbenički standard te je on uz Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu postao osnova za izradu i odobravanje svakoga udžbenika koji će se naći na učeničkim klupama.

Definicija udžbenika te proces odobravanja udžbenika

Udžbenik se u našoj literaturi najčešće definira kao “didaktičko-metodički oblikovano nastavno sredstvo” (Poljak 1980: 29) te kao “najstariji izvor znanja u procesu edukacije” (Malić 1986: 7), odnosno kao “izvor znanja i didaktički oblikovano nastavno sredstvo” (*Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*, 2001). Definicije koje se mogu pronaći u stranoj literaturi definiraju udžbenik kao “najvažniji instrument podučavanja i učenja” (Hummel 1988: 1) te kao “glavni izvor znanja” (Mikk 2000: 15). Koliko je udžbenik važan govori činjenica da je “daleko najviše korišten medij jer obuhvaća 85 % svjetskog proračuna koji se koristi za školsku opremu” (Richaudeau 1980: 1).

Proces stvaranja i odobravanja udžbenika prilično je dug i uvjetuje ga niz čimbenika. Za njegovu su kvalitetu podjednako odgovorni autori, članovi stručnih povjerenstava za ocjenjivanje, mjerodavno ministarstvo koje formalno odobrava uporabu te izdavači kao tehničko-grafički oblikovatelji.

Iako nigdje nisu određeni uvjeti prema kojima se postaje autor udžbenika, odnosno tko je kvalificiran za pisanje, uvjeti i postupak odobravanja propisani su Zakonom o udžbenicima za osnovnu i srednju školu prihvaćenim 2001. a dopunjenim i poboljšanim 2006. godine. U Zakonu se ističe da udžbenik mora biti usklađen s propisanim Nastavnim planom i programom te Udžbeničkim standardom, a tu usklađenost ocjenjuje stručno povjerenstvo sastavljeno od pet članova. Čine ga znanstvenik, tj. stručnjak za nastavni predmet, metodičar te tri stručnjaka praktičara iz nastavnoga predmeta. Izbor članova stručnoga povjerenstva iznimno je važan jer njihove odluke definiraju konačnu kvalitetu udžbenika.

Na osnovi popisa odobrenih udžbenika koje objavljuje mjerodavno ministarstvo, nastavnici u školama biraju onaj kojim će se koristiti u nastavi određenoga predmeta. Nakon toga Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa izrađuje Katalog udžbenika za sljedeću školsku godinu u koji se uvrštavaju do “tri udžbenika za pojedini nastavni predmet koji su učitelji, odnosno nastavnici izabrali u najvećim postocima, ali ne manjim od 10 posto te do tri udžbenika prvi put odobrena za uporabu, a izabrani su u najvećim postocima među novoodabranim udžbenicima” (*Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*, 2006: čl. 15).

Za školsku godinu 2008/2009. u Katalog su uvrštena tri udžbenika povijesti za drugi razred gimnazije. To su *Povijest 2* autora Hrvoja Petrića i Gordana Ravančića u nakladi izdavačke kuće Meridijani, *Povijest 2: stvaranje europske civilizacije i kulture, V–XVIII. st.* autora Tatjane Medić Posavec i Vladimira Posavca u nakladi izdavačke kuće Profil te *Koraci kroz vrijeme 2* autora Denisa Detlinga i Zdenka Samaržije u nakladi izdavačke kuće Školska knjiga (*Katalog odobrenih udžbenika za školsku godinu 2008/2009*).

Nastavni plan i program, Udžbenički standard, Ispitni katalog

Aktualni Nastavni plan i program za gimnazije napisan je 1994. i do danas se nije mijenjao, iako su ga oštro kritizirali nastavnici, učenici, autori udžbenika pa i roditelji. Najčešće se upozoravalo na zastarjelost i previše faktografskih podataka.

Nazivi nastavni plan i nastavni program najčešće se koriste zajedno, no treba ih razlikovati. Nastavnim planom određen je tjedni broj sati za svaki predmet, a prema vrsti srednjoškolskoga obrazovanja i razredu. U gimnazijama se povijest, prema Nastavnom planu, predaje dva sata tjedno od prvoga do trećega razreda te tri sata tjedno u četvrtom razredu. Nastavnim je programom propisana svrha i cilj učenja povijesti te struktura nastavnih sadržaja po razredima. “Cjelokupni je program (naziva se još okvirnim nastavnim planom i programom) izrađen uz pomoć tradicionalnog slijeda od prapovijesti i starog vijeka do srednjeg i novog vijeka, pa sve do suvremene povijesti” (*Nastavni plan i program za gimnazije* 1994: 162). Njime je propisano što nastavnik treba podučavati, odnosno koja znanja učenik treba usvojiti, ali ne i kako te zašto učenici trebaju naučiti određeni sadržaj. Na osnovi Nastavnoga plana i programa nastavnik priprema izvedbeni nastavni plan i program koji je dužan napisati i odgovoriti na pitanja što će poučavati, s kojim ciljem (cilj nije, niti može biti samo obrazovni) i na koji način.

O tom koliko je važan Nastavni plan i program govori činjenica da je riječ o temeljnom dokumentu ne samo za nastavnika koji mora raditi prema njegovim odredbama, nego obvezuje i autore udžbenika te stručno povjerenstvo koje na koncu odobrava upotrebu udžbenika. Zato čudi da se Nastavni plan i program za povijest, unatoč mnogobrojnim kritikama, nije mijenjao od 1994. godine. Također se sa sigurnošću može reći da bi rastećeniji nastavni plan i program za povijest omogućio nastavnicima otvorenije stajalište prema suvremenim metodama rada, a autorima udžbenika kreativniji rad.

Svojevrsan red u pisanje udžbenika uveo je prvi Udžbenički standard u Hrvatskoj koji je prihvaćen 2003. godine na temelju Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu iz 2001, a na osnovi novoga Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu iz 2006. Sljedeće godine, dakle 2007, bila je prihvaćena i poboljšana verzija Udžbeničkoga standarda.

Tek u Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu iz 2006. možemo naći svojevrsnu definiciju Udžbeničkoga standarda. Kaže se da je to “provedbeni propis ministra kojim se utvrđuju standardi za udžbenik” (*Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*, 2006: čl. 2). Prvi Udžbenički standard i zahtjeve za izradu udžbenika osmislila je radna grupa u sastavu: V. Jurić, A. Bežen, K. Munk, N. Petrović, E. Robert-Tanay, V. Vizek i M. Znika – ukupno 14 članova sa zadatkom da osmisle ne samo Udžbenički standard nego i elemente te instrumentarij za ocjenu usklađenosti udžbenika i priručnika s Udžbeničkim standardom, nastavnim sadržajima i ciljevima odgojno-obrazovnoga rada. Iako je Udžbenički standard iz 2003. dobio niz kritika što opravdanih, što manje opravdanih, činjenica da onaj novi iz 2007. ne nudi gotovo ništa nova, govori sama za sebe. Udžbenički standard sastoji se od općih odredbi, standarda i zahtjeva za izradu udžbenika te završnih odredbi. Standardi i zahtjevi za izradu udžbenika podijeljeni su na znanstvene i psihološke (“Pedagoški i psihološki standardi i zahtjevi” prema Udžbeničkom standardu iz 2007) te didaktičko-metodičke, a slijede etički, jezični, likovno-grafički te tehnički standardi, zatim posebni zahtjevi u izradi udžbenika za nacionalne manjine te u izradi i prilagodbi udžbenika za djecu s posebnim potrebama. U Udžbenički standard iz 2007. dodana su još i pravila za elektronički udžbenik i licencije za nakladnike.

S obzirom na to da mi je zadatak obaviti didaktičko-metodičku analizu udžbenika povijesti za drugi razred gimnazije, smatram nužnim usporediti propisane didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve u udžbeničkim standardima iz 2003. i 2007, a i kritički o njima govoriti. Već na prvi pogled može se uočiti da nema velike razlike u didaktičko-metodičkim standardima

i zahtjevima iz 2003. i 2007. Primjerice, zadržani su kriteriji da se udžbenik mora pridržavati nastavnoga plana i programa za odgovarajući predmet, da mora biti jasno što učenik treba usvojiti, da se podupire otvorena nastava, da se rabe zorna sredstva, da mora biti u skladu s aktualnim didaktičkim strategijama i zahtjevima metodike nastavnoga predmeta itd. Ono što je novo, a prihvaćeno je nakon četiri godine, zahtjev je da udžbenik “jasno razlikuje obvezne i ostale vrste sadržaja (izborne, objasnidbene i druge) te da su u udžbeniku jasno istaknuti novi pojmovi” (Udžbenički standard, 2007). Iako ideju, pa i rad Vijeća za udžbenike treba pohvaliti, Udžbenički standard, odnosno njegov dio koji se odnosi na didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve, poprilično je nedorečen. Primjerice, u dijelu u kojem se ističe da udžbenik “treba biti strukturiran u skladu s aktualnim didaktičkim spoznajama i zahtjevima metodike nastavnog predmeta” (Udžbenički standard, 2007) u nastavku nije navedeno koje su to aktualne didaktičke i metodičke spoznaje i zahtjevi ili gdje ih se može pronaći i pročitati. Nejasan je i zahtjev da “udžbenik nudi sadržaj na dvije do tri razine znanja razlikujući ih prema stupnju složenosti” (Udžbenički standard, 2007). Preciznije definiranje određenih didaktičko-metodičkih standarda i zahtjeva itekako bi pomoglo autorima udžbenika, a pridonijelo bi i stvaranju kvalitetnijih i suvremenijih udžbenika općenito.

Važno je spomenuti i ispitni katalog iz povijesti. Njegova radna verzija objavljena je 2007, a službena 2008. Nastao je na temelju postojećega Nastavnoga plana i programa za povijest i sadržava odrednice ispita na državnoj maturi iz povijesti te kao takav tvori jedan od temelja za kritičku analizu udžbenika povijesti, posebice ako želimo provjeriti jesu li u odobreni udžbenik uvršteni propisani obrazovni ciljevi. U Ispitni katalog iz povijesti uvršteni su uglavnom obrazovni ciljevi (što učenik treba znati) te u nešto manjoj mjeri funkcionalni, a izostavljeni su odgojni, koje suvremena didaktika smatra najvažnijim. Razlog za to vjerojatno se nalazi u obliku i načinu provedbe ispita iz povijesti na državnoj maturi, odnosno nemogućnost njihove provjere.

Čak i navedeni obrazovni ciljevi nisu precizni i jasni. Primjerice, za nastavnu cjelinu “Razdoblje novoga vijeka (XVI–XVIII. st.) u svijetu i Europi”, u ispitnom je katalogu navedeno da “pristupnik treba znati, odnosno moći opisati prekomorski svijet, objasniti velika geografska otkrića, objasniti humanizam i renesansu, objasniti protestantsku reformu i katoličku obnovu, objasniti apsolutizam europskih monarha, objasniti prve građanske revolucije” (Ispitni katalog za državnu maturu u školskoj godini, 2009/2010, 2008). Prvo pitanje koje se nameće jest do koje razine nastavnik treba poučavati, pa tako i učenik usvojiti građu, da bi znao, primjerice, “opisati prekomorski

svijet”, “objasniti humanizam i renesansu” ili, pak, “objasniti apsolutizam europskih monarha”. Nažalost, smatram da takvim formuliranjem obrazovnih zadataka nije u cijelosti ispunjen cilj Ispitnoga kataloga iz povijesti, a taj je, navodno, bio rasterećenje postojećega Nastavnoga plana i programa od nepotrebnoga sadržaja.

Nastavni plan i program za povijest, Udžbenički standard, pa i Ispitni katalog sa svim prednostima i nedostacima, uglavnom formiraju i kreiraju gimnazijske udžbenike povijesti.

Izmjenom Nastavnoga plana i programa, a time i ispitnih kataloga za državnu maturu te nadopunom Udžbeničkoga standarda, posebice njegova dijela koji se odnosi na didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve, znatno bi se olakšalo autorima sastavljanje još kvalitetnijih i suvremenijih udžbenika, a učenicima omogućio bolji nastavni proces te bi oni bili zainteresiraniji i zadovoljniji.

Još je jedan dokument vrijedan spomena, iako je riječ samo o prijedlogu – to je Nacionalni okvirni kurikulum koji na državnoj razini određuje vrijednosti i opće ciljeve odgoja i obrazovanja, očekivanja što učenici trebaju znati i za što trebaju biti osposobljeni nakon završetka određenoga stupnja obrazovanja, zatim što i kako trebaju učiti te kako se prati i vrjednuje kvaliteta učeničkih postignuća i rada škola. Službeno odobravanje Nacionalnoga okvirnoga kurikuluma trebalo bi omogućiti promjene u hrvatskom školstvu – od procesa nastave pa sve do stvaranja udžbenika.

Didaktičko-metodička analiza udžbenika za drugi razred gimnazije

Kao temelj za analizu odobrenih udžbenika povijesti za drugi razred gimnazije propisanih za školsku godinu 2008/2009. poslužit će nam Udžbenički standard s obzirom na to da se autori u didaktičko-metodičkom oblikovanju udžbenika moraju pridržavati upravo njega ako žele dobiti pozitivnu ocjenu Povjerenstva za odobravanje udžbenika. Već sam istaknula da je Udžbenički standard, tj. dio koji se odnosi na didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve itekako vrijedan hvale, ali mu je potrebna dorada kako bi se olakšao rad autorima i kako bismo dobili što kvalitetnije udžbenike.

Iako, navodno, na konačno odobrenje ministra čeka novi Udžbenički standard za koji vjerujem da je poboljšana verzija onoga iz 2007, u svojoj ću se analizi držati didaktičko-metodičkih standarda i zahtjeva sadašnjega.

Povijest 2: stvaranje europske civilizacije i kulture, V – XVIII. st., (Tajana Medić Posavec i Vladimir Posavec. Zagreb: Profil)

U prvom redu potrebno je istaknuti da se udžbenik pridržava propisanoga Nastavnoga plana i programa, iako su se autori trudili rasteretiti učenike pa u vezi s tim u predgovoru ističu da je "... znatno smanjen broj godina, imena osoba te događaja koje treba pamtiti ...".

U predgovoru se autori obraćaju učenicima objašnjavajući im koncepciju udžbenika. Predgovor je vrlo važan dio svakoga udžbenika jer se u njemu, osim što se objašnjava koncepcija, učenici mogu motivirati da se služe udžbenikom pri proučavanju određenoga povijesnoga razdoblja. Zbog svega je toga obveza pisanja predgovora navedena i u Udžbeničkom standardu.

Udžbenik je podijeljen na šest nastavnih cjelina, a svakoj prethodi svojevrsan uvod u kojem se ukratko opisuje razdoblje koje će se proučavati. Uz uvod je tiskana i prikadna ilustracija koja ponajprije zbog veličine privlači pozornost učenika (usp. Richaudeau 1980: 37), ali zato, nažalost, nije naslovljena, ni opisana, niti postoje pitanja u vezi s njom, što je didaktičko-metodički pogrešno jer bi ilustracija u udžbeniku, upravo zahvaljujući spomenutim neuvrštenim elementima, mogla poticati učenike i nastavnike da ostvare barem jedan od nastavnih zadataka.

Svaka nastavna jedinica također počinje "Pripremom", a svrha joj je uvesti učenike u zadanu temu. Premda je svaka priprema osmišljena tako da motivira učenika na daljnje čitanje, smatram da su one ipak mogle biti didaktičko-metodički potpunije te sadržavati "ciljeve učenja, ukratko organizirano gradivo, podsjetiti na prijašnja znanja itd." (Mikk 2000: 180). Svaka je nastavna jedinica podijeljena na više podnaslova te se tako dobilo na preglednosti i jasnoći, a ispod svakoga podnaslova nalaze se pitanja koja pomažu nastavniku da se orijentira na ono bitno u sadržaju te da učenik provjeri znanje. Postavljena su pitanja nepotpuna; osim toga, provjerava se samo jesu li ispunjeni materijalni ciljevi nastave, a zapostavljaju se funkcionalni i odgojni. Vrlo je važno "smjestiti tekst i ilustraciju povezanu s tim tekstom na istu stranicu udžbenika" (Mikk 2000: 290), a u udžbeniku svaku nastavnu jedinicu prate prikadne ilustracije vezane za njezin sadržaj. Svaka ima svoj naziv te kratko objašnjenje kojim se upotpunjuje znanje učenika, ali osim ponuđenih informacija ilustracije ne ispunjavaju svoje ostale zadatke, primjerice, "povećanje razumijevanja, podupiranje razmišljanja kod učenika, formiranje učenikovih stavova itd." (Mikk 2000: 274). U vezi s ilustracijama u Udžbeničkom se standardu spominje samo da se u "udžbeniku koriste i zorna sredstva" (Udžbenički standard, 2007) bez navođenja pravila, odnosno obveza u korištenju ilustracije. Kao veliki propust mogu navesti to što se ne ističu ključni pojmovi, događaji ili godine. Naime, "pojmovi

u udžbeniku mogu se naglašavati podebljanim slovima, uporabom boje ili podvlačenjem” (Richaudeau 1980: 38), a ništa od toga autori nisu uporabili. I u Udžbeničkom standardu striktno se navodi obveza isticanja ključnih pojmova. U udžbeniku se ne nalaze povijesni zemljovid, nego su tiskani kao poseban dodatak. Autori su učinili spomenuti pomak – kako sami navode u predgovoru – zato da “... tijekom učenja zemljovid uvijek bude otvoren ...”, odnosno kako bi “rasteretili učenike listanja po knjizi i ne skretali im pozornost s teksta”. Smatram da nije ključno za kvalitetu udžbenika jesu li povijesni zemljovid uz tekst ili su tiskani kao poseban dodatak, važno je jesu li pravilno didaktičko-metodički oblikovani, odnosno pomažu li učenicima u usvajanju gradiva te potiču li ih na razmišljanje i samostalne zaključke.

Pohvalna je svojevrsna usporedna “lenta vremena” na kraju onih nastavnih cjelina u kojima se paralelno obrađuje svjetska i nacionalna povijest jer je riječ o svojevrsnom ponavljanju i sistematiziranju. Na kraju udžbenika nalazi se popis vladara i papa, rječnik manje poznatih pojmova, popis literature te sadržaj. Kao što je već rečeno, udžbenik se ne pridržava točaka Udžbeničkoga standarda koje zahtijevaju da mora biti jasno uočljivo što učenici trebaju naučiti te da mora imati jasno istaknute nove pojmove. U udžbeniku se ne razlikuju jasno obvezni sadržaji od ostalih vrsta sadržaja (izbornih, objasnidbenih itd.), a autori se ne pridržavaju točke 10. u kojoj je navedeno da “udžbenik poštuje postojanje razlika među učenicima tako da nudi sadržaje na dvije do tri razine znanja razlikujući ih prema stupnju složenosti”, te točke 8. u kojoj se navodi: “Udžbenik podržava otvorenu nastavu (komunikacijsku, iskustvenu, projektnu, problemsku i druge vrste), upućuje na druge izvore te potiče na proširivanje i produbljivanje znanja”. Nepoštivanje posljednje točke (8) velik je nedostatak analiziranoga udžbenika jer bi svaki udžbenik morao potaknuti učenike “da se koriste širokim spektrom izvora informacija koje mogu pronaći ne samo u knjižnicama, muzejima već i na televiziji, radiju, novinama ili internetu” (Hummel 1988: 24) te potaknuti “u većoj mjeri interdisciplinarnost” (Hummel 1988: 107). Isto tako, jedna od bitnih funkcija udžbenika trebala bi biti poticanje učenika na kreativnost i samostalan rad u bilo kojem smislu i to davanjem određenih ideja i sugestija, ali to je nažalost rijetkost u našim udžbenicima.

Koraci kroz vrijeme 2 (Denis Detling i Zdenka Samaržija. Zagreb: Školska knjiga)

Udžbenik prati propisani Nastavni plan i program za gimnazije iz povijesti. Na početku se nalazi predgovor u kojem autori zajedno s izdavačem ukratko navode sadržaj knjige, a zatim slijedi sadržaj. Prikaz sadržaja na početku udžbenika smatram mnogo praktičnijim i logičnijim. Iz njega je jas-

no da je podijeljen na šest nastavnih cjelina u kojima su paralelno obrađeni Hrvatska i svijet od ranoga srednjega vijeka do novoga vijeka. Svaka nastavna cjelina obilježena je “novom bojom, što svakako pridonosi atraktivnosti” (Hummel 1988: 56), ali i preglednosti, tj. lakšemu snalaženju učenika. Prije svake nastavne cjeline nalazi se lista ključnih godina s objašnjenjem, najvažnijim općenitim pitanjima vezanima za razdoblje koje će se obrađivati, relevantnim pojmovima te objašnjenjem vremenskoga razdoblja o kojem će se govoriti. Takvu koncepciju moram pohvaliti jer se na taj način daje kratak pregled gradiva koje će se obrađivati, a osim toga pomaže se učeniku i nastavniku da uoče bitne činjenice i ključne pojmove. Zamjerke uvodnim stranicama odnose se na važne pojmove koji se navode, ali ne definiraju, te na uporabu ilustracija za koje nije navedena nikakva referencija. Iste se ilustracije ponavljaju poslije u udžbeniku, ali smatram da bi bilo poželjno uz ilustraciju staviti barem naslov ili, primjerice, ime autora, pojam, godinu ili pitanje kojim bi se potaknuo učenikov samostalan rad ili mašta. Prije svake nastavne jedinice svojevrsan je uvod s pitanjima za učenike koja im pomažu ili ih vode prema cilju, a želi ih se prisjetiti na ono što znaju ili su naučili, potaknuti da istraže neki događaj u novoj nastavnoj jedinici, ili se njime dodatno objašnjavaju neki pojmovi i događaji. Svaka nastavna jedinica ima više jasno istaknutih podnaslova, a također su jasno istaknuti važni pojmovi, godine, događaji i ličnosti, što učenicima znatno olakšava snalaženje, čitanje i uočavanje bitnih podataka. Likovne prikaze u udžbeniku prati dodatni sadržaj koji ih objašnjava. Ponegdje nalazimo autora i vrijeme nastanka djela, ponegdje i pitanja za učenike, što je vrlo pohvalno, ali nažalost sve navedeno ne primjenjuje se kod svake ilustracije. Karte u udžbeniku prate sadržaj, ali se uz njih ne nalaze nikakva pitanja kojima bi se učenicima privukla pozornost ili ih se uputilo na rad s njima. Pohvalno je donošenje povijesnih izvora koji predstavljaju dodatan izvor znanja za učenike, nakon kojih se nalaze pitanja, ali ne i naslovi djela ili imena autora od kojih su preuzeti. Kako ti izvori tvore i svojevrsne izborne sadržaje, obilježeni su drugom bojom te ne samo da činjenično obogaćuju udžbenik, nego omogućuju učenicima koji žele dublje ući u problematiku da doznaju više. Na kraju svake nastavne jedinice tiskana su pitanja za ponavljanje, no najčešće se provjeravaju materijalni zadaci nastave. Nastavne se cjeline zaključuju shematski – sintezom gradiva te zadacima koji se odnose na primjenu znanja sa ciljem da učenici nešto nacrtaju i obrazlože. Iako su takvi oblici zadataka pohvalni, smatram da su autori u njihovu oblikovanju trebali biti kreativniji te zadati učenicima zadatke, primjerice: izradi, napiši priču, nacrtaj strip itd. Osim navedenoga, na kraju nastavnih cjelina nalazi se i svojevrsna provjera komunikacijskih vještina za koju su autori doista osmislili kreativne zadatke, odnosno nešto poput igre kako bi omogućili učenicima da na zabavan način utvrde gradivo

i provjere znanje. Na kraju udžbenika je pojmovnik s dodatno objašnjenim svim korištenim pojmovima. Jedina bi veća zamjerka udžbeniku bila da ne upućuje na druge medije, poput novina, televizije, radija i interneta ili na institucije u kojima bi učenici mogli dodatno proširiti ili utvrditi svoje znanje te ne potiče “u većoj mjeri interdisciplinarnost” (Hummel 1988: 107).

Nakon analize može se zaključiti da su autori u udžbeniku gotovo u cijelosti poštovali didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve propisane udžbeničkim standardom.

Povijest 2 (Hrvoje Petrić i Gordan Ravančić. Samobor: Meridijani)

Udžbenik u skladu s Nastavnim planom i programom obrađuje razdoblje od ranoga srednjega vijeka do novoga vijeka u Hrvatskoj i svijetu. Na kraju se nalazi pregled sadržaja iz kojega se vidi da je udžbenik podijeljen na šest nastavnih cjelina. Na početku udžbenika tiskana je uputa kako se treba koristiti knjigom, predgovor u kojem autori objašnjavaju svoju koncepciju te navode vrlo vrijedne internetske stranice na kojima učenici mogu pronaći dodatne podatke o srednjem i novom vijeku. Prije obrađivanja pojedinačnog povijesnoga razdoblja, autori podastiru učenicima općenite činjenice o razdoblju koje će se obrađivati te odabiru prikladnu ilustraciju koja je, za razliku od već analiziranih udžbenika, imenovana. Svaka je nastavna cjelina obilježena drugom bojom, čime se dobilo ne samo na atraktivnosti nego se učenici i lakše snalaze. Nastavne jedinice počinju uvodom koji pomaže da se bolje shvate događaji i procesi koji će se u nastavnoj jedinici opisivati ili objašnjavati. Nažalost, ni jedan od uvoda ne sadržava zadatke ili pitanja za učenike kako bi ih se potaknulo da sami misle ili povezuju već stečena znanja s novima. Također se ne nude dvije do tri razine znanja, kako je propisno Udžbeničkim standardom. Nastavna jedinica ima više podnaslova, a nakon svakoga nalaze se pitanja kako bi se provjerilo stečeno znanje. Ta je provjera svedena samo na materijalne zadatke nastave. Pohvalna je činjenica da su važni događaji, godine i ličnosti istaknuti podebljanim crnim slovima, a pojmovi su u drugoj boji. Nakon svake nastavne jedinice nalazi se povijesni izvor s prikladnom ilustracijom te, nažalost, samo s jednim pitanjem kojim se želi provjeriti je li učenik usvojio sadržaj. Također je potrebno istaknuti da se nakon svakoga povijesnoga izvora nalazi ime autora djela s mjestom i godinom izdanja, te stranicom odakle je izvor preuzet. Na kraju autori donose i mrežne stranice na kojima se mogu pronaći dodatne informacije vezane za određenu tematiku, što je u ovo doba prevlasti interneta dodatno didaktičko-metodički obogatilo udžbenik. Udžbenik također obiluje zanimljivim ilustracijama i povijesnim kartama povezanim s tekstom, što je didaktički vrlo važno, ali sadržavaju samo kratak opis ili naslov, bez pitanja za učenike

kojima bi ih se potaknulo na samostalan rad, postavio neki problem ili ih se potaknulo na samostalno razmišljanje. U udžbeniku je i nekoliko zanimljivo osmišljenih shema koje pomažu učenicima da bolje shvate obrađene povijesne činjenice te sistematiziraju i vizualiziraju ono što su pročitali. Na kraju svake nastavne cjeline nalaze se zadaci za ponavljanje i svojevrsan podsjetnik na sve najvažnije osobe i godine. Zadaci na kraju nastavnih cjelina ne provjeravaju samo materijalne zadatke nastave nego i funkcionalne, no odgojni su zadaci nastave gotovo zapostavljeni. Na posljednjim se stranicama udžbenika, osim već spomenutoga sadržaja, nalazi abecedni pojmovnik.

Na osnovi analize može se zaključiti da udžbenik sadržava osnovni metodički instrumentarij te osnovne psihološko-didaktičke elemente. Usporedimo li ga s propisanim udžbeničkim standardom, odnosno njegovim didaktičko-metodičkim standardima i zahtjevima, možemo zaključiti da se udžbenik autora Hrvoja Petrića i Gordana Ravančića uglavnom pridržava spomenutoga.

Umjesto zaključka

Na osnovi raščlanjenih udžbenika očito je da treba nadopuniti aktualni Udžbenički standard, odnosno njegove didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve. Pritom smatram da ih je potrebno proširiti, odnosno pojasniti kako bi se olakšao rad autorima i kako bi učenici dobili moderan udžbenik u skladu sa suvremenim spoznajama didaktike i metodike.

Statistički podaci Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa za školsku godinu 2008/2009. o zastupljenosti odobrenih udžbenika povijesti po gimnazijama, pokazuju da od svih učenika koji pohađaju drugi razred gimnazije – prema popisu ih je 12 862 – njih 4496 radi prema udžbeniku *Povijest 2* izdavačke kuće Meridijani, 3130 učenika povijest obrađuje prema udžbeniku *Povijest 2: Stvaranje europske civilizacije i kulture* izdavačke kuće Profil te 5236 prema udžbeniku Školske knjige *Koraci kroz vrijeme 2*. Najveću zastupljenost po školama, odnosno najveći broj nastavnika, odabrao je udžbenik *Koraci kroz vrijeme 2*, što iznosi 40,71 %, zatim slijedi udžbenik izdavačke kuće Meridijani s 34,96 % te na kraju s 24,34 % udžbenik izdavačke kuće Profil.

Iz statističkih se podataka može zaključiti da nastavnici znaju što žele te zato biraju didaktičko-metodički dobro izrađen i opremljen udžbenik povijesti s obzirom na to da im olakšava rad i pridonosi boljoj zainteresiranosti učenika.

Literatura

- Antić, S. (ur.). 1995. *Europska orijentacija hrvatskoga školstva: školstvo u svijetu*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Bežen, A., K. Munk. 2002. Nacrt fenomenologije udžbenika za osnovne i srednje škole. *Napredak* 143(4): 414–430.
- Bežen, A., K. Munk. 2002. Stavovi učitelja o udžbenicima i udžbeničkoj politici. *Napredak* 144(1): 66–80.
- Hummel, C. 1988. *School textbooks and lifelong education: an analysis of school-books from three countries*. Hamburg: Unesco Institute for Education Hamburg.
- Ispitni katalog za državnu maturu u školskoj godini 2009/2010. Povijest*. 2008. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.
- Katalog odobrenih udžbenika za školsku godinu 2008/2009*. 2008. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Malić, J. 1986. *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mikk, J. 2000. *Textbook: Research and writing*. Frankfurt/M – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- Nastavni programi za gimnazije 1994*. Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete.
- Pingel, F. 1999. *UNESCO: Vodič za istraživanja i reviziju udžbenika*. Zagreb: Profil.
- Polić, M. 2000. Spoznajne osobitosti suvremene nastave. *Metodika* 1: 27–39.
- Poljak, V. 1980. *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Poljak, V. 1989. *Didaktičke inovacije u nastavi povijesti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Richaudeau, F. 1980. *The design and production of textbooks*. Farnborough – Paris: Gower and Unesco.
- Stoll, L., D. Fink. 2000. *Mijenjajmo naše škole: Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola*. Zagreb: Educa.
- Udžbenički standard*. 2003. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Udžbenički standard*. 2007. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*. 2006. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.